

Rwanda en Burundi:
Een Vergelijking van Actoren in de Escalatie van Etnisch Geweld

Leon-Joel Arnts
Bachelorscriptie
Universiteit Utrecht
2016

Studie: Taal-en Cultuur Studies
Hoofdrichting: International Studies
Track: Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief
Ingeleverd: 23.03.2016
Docent: Dr. Geraldien von Frijtag Drabbe Kunzel
E-Mail: l.t.arnts@students.uu.nl
Adres: Lange Nieuwstraat 35, 3512PB Utrecht, Nederland
Woorden: 9.107

Inhoud

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: De Regeringen	
Rwanda.....	7
Burundi.....	10
Hoofdstuk 2: De Rebellen en Regeringsmilities	
Rwanda.....	13
Burundi.....	17
Hoofdstuk 3: De Internationale Gemeenschap	
Rwanda.....	21
Burundi.....	24
Conclusie.....	28
Bronvermelding.....	30

Inleiding

Vanaf het begin van het postkoloniale tijdperk heeft etnisch geweld een centrale rol gespeeld in de vormgeving van de Oost-Afrikaanse geschiedenis. Een veelbesproken en nog steeds actueel conflict is dat tussen de Hutu's en Tutsi's. Deze groepen leven voornamelijk in Rwanda, Burundi en de Democratische Republiek Congo. Uiteenlopende factoren liggen ten grondslag aan de vele escalaties die dit gebied heeft gekend en nog steeds ondervindt. Het meest besproken en geanalyseerde conflict tussen Hutu's en Tutsi's is de genocide die plaatsvond in Rwanda in 1994. Geschat wordt dat rond 800.000 mensen vermoord zijn in een periode van slechts vier maanden. Verschillende aspecten, zoals de gruwelijke wijze waarop voornamelijk Tutsi's vermoord werden en de afwachtende houding die de internationale gemeenschap innam, zijn in de vele studies over deze genocide aan bod gekomen. De genocide van 1994 was echter niet het enige moment in de postkoloniale geschiedenis van de regio waarin etnische spanningen dusdanig hoog opliepen dat het tot grootschalig geweld kwam. In buurland Burundi leidde in 1972 een coup poging ertoe dat ook daar de situatie escaleerde. Geschat wordt dat er tussen de 150.000 en 300.000 doden zijn gevallen, ditmaal voornamelijk Hutu's.

Naast deze twee bijzonder gewelddadige episodes, heeft de regio ook te lijden gehad onder langdurige burgeroorlogen. Hoewel de burgeroorlog in Burundi die begon in 1993 officieel beëindigd is in 2005 met de verkiezing van president Pierre Nkurunziza, kent de huidige situatie grote mate van onrust en maken nationale en internationale organisaties zich zorgen over een mogelijke escalatie van geweld. Internationale media berichten met onrust over de situatie waaruit blijkt dat de ernst van de situatie wordt erkent en internationale actie wordt bemoedigd. Zo schrijft de *New York Times*:

“Responding to chilling accounts of mass killings in Burundi, the United Nations’ top human rights body on Thursday called for an international investigation of abuses as part of an effort to curb the violence and prevent a wider regional conflict.”¹

¹ <http://www.nytimes.com/2015/12/18/world/africa/burundi-violence.html> (27.12.2015)

Hoe de huidige situatie in Burundi zich zal ontwikkelen, is niet met zekerheid te voorspellen, maar het is heel goed mogelijk dat daarbij patronen worden gevolgd die zich in in Rwanda begin jaren negentig en Burundi begin jaren zeventig ook voordeden. Om die reden heeft een diepgravend vergelijkend onderzoek naar beide historische casussen van genocidaal geweld in de Oost-Afrikaanse regio ook maatschappelijke relevantie en urgentie. Het vertrekpunt van deze studie is dus de huidige precaire situatie in Burundi en de potentiële escalatie tot grootschalig etnisch geweld. De focus van de analyse zelf ligt echter op de vergelijking van de eerdere genocides in Rwanda en Burundi. Welke actoren doorslaggevend waren in de escalatie van etnisch geweld in Burundi in 1972 en in Rwanda in 1994 is de leidinggevende vraag in deze scriptie. Door op zoek te gaan naar deze actoren en ze onderling te vergelijken wordt gepoogd duidelijker in kaart te brengen wat doorslaggevende elementen zijn in de cruciale periode waarin een conflict kan uitlopen tot grootschalig etnische geweld of zelfs een genocide. De bevindingen die voortkomen uit deze analyse kunnen op hun plaats weer gebruikt worden om de gevaren van de huidige situatie beter te onderkennen en mogelijk ook een handvat te bieden voor crisispreventie.

Etnische conflicten en genocides zijn onderwerpen die zich bij uitstek lenen voor multidisciplinair en interdisciplinair onderzoek. Sociale verhoudingen tussen de verschillende etnische groepen spelen een belangrijke rol, maar ook psychologische processen, zoals *peerpressure*, brutalisering en dehumanisering binnen de dadersgroep. De gebeurtenissen kunnen verder ook vanuit een juridisch, moreel-ethisch of filosofisch perspectief worden benaderd. Deze studie behelst echter een historisch vergelijkende benadering van de verschillende factoren in de twee landen. Deze methode biedt de mogelijkheid om een systematische vergelijking te maken van twee gebeurtenissen die normaal gesproken apart van elkaar beschouwd worden en waar lokale gebeurtenissen vaak als uniek worden bestempeld.²

Hoewel de genocide in Rwanda zich nog steeds kan verheugen op academische belangstelling, is de gewelddadige episode in de beginjaren zeventig in Burundi veel minder bestudeerd. Vergelijkende studies zijn schaars, maar niet geheel ontbrekend: drie standaardwerken verdienen het met name te worden vermeld. Zo schreven Ravi Bhavnani en David Backer *Localized Ethnic Conflict and Genocide - accounting for differences in*

² John Tosh, *The Pursuit of History*, (Harlow 2010) 164-166.

Rwanda and Burundi,³ waarin een analyse wordt gegeven van verschillende *in-group* factoren in de mate van interetnisch geweld zoals onderling vertrouwen en interactie en waarin voornamelijk naar conflict resolutie gekeken wordt. Peter Uvin richtte zich meer op het ontstaan van het geweld in *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*.⁴ Uvin concludeerde dat: "In Burundi ethnic difference constitutes the dividing line between the haves and the have-nots. Popular discontent therefore focalized primarily along ethnic lines. [...] In Rwanda the dividing line was social and regional, not ethnic."⁵ Daarmee geeft Uvin dus aan, dat in beide landen de verhoudingen voorafgaand aan de gewelduitbarsting anders was. Dit roept de vraag op of er wellicht andere factoren zijn geweest zijn – die Uvin niet noemt - die wel overeenkwamen en die in beide gevallen, hoewel met een andere achtergrond, resulteerden in grootschalig etnisch geweld. Een derde vergelijkende studie is die van René Lemarchand genaamd *Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective*.⁶ Deze vergelijking richt zich vooral op de transitie van koloniale naar een postkoloniale staat in de bestudeerde landen. Burundi en Rwanda worden hierin als voorbeeld gebruikt van landen waar deze overgang gepaard ging met geweld en genocide. Lemarchand concentreert zich in zijn boek wel op het bestaan van etnisch geweld, maar niet op de escalatie daarvan en de factoren die daaraan hebben bijgedragen.⁷

Dit zijn alle belangwekkende studies, maar zij behandelen niet op systematische wijze de overgang van etnisch geweld naar genocide in beide landen. Deze studie zal in die zin aan hun werk een belangrijke bijdrage leveren. In de zoektocht naar de doorslaggevende actoren en hun optreden in de geweldsescalatie in Burundi en Rwanda worden drie onderzoeksvelden onderscheiden: ten eerste de rol van de regering en de consequenties van het uitgedragen beleid; ten tweede de rol van regeringsmilities en rebellengroepen en ten derde de rol van de internationale gemeenschap. Deze onderzoeksvelden zijn geselecteerd op grond van enerzijds de belangrijke historische invloed die de actoren hebben op oorzaken en gevolgen van etnisch geweld. Denk daarbij aan ontevredenheid van de bevolking

³ Ravi Bhavnani en David Backer *Localized Ethnic Conflict and Genocide - accounting for differences in Rwanda and Burundi*

⁴ *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*

⁵ Peter Uvin, 'Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence', *Comparative Politics* 31, (1999) 3, 253-271 aldaar 265.

⁶ René Lemarchand *Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective*

⁷ René Lemarchand, 'Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective', *The Journal of Modern African Studies* 32, (1994) 4, 581-604 aldaar 595.

voortkomend uit het optreden van de regering, geweldsescalaties door paramilitairen en rebbelengroepen en resoluties voorgesteld en uitgevoerd door de internationale gemeenschap. Anderzijds zijn deze actoren niet onveranderlijk en daarmee te beïnvloeden. Met in het achterhoofd de preventie van een geweldsescalatie in het huidige Burundi, is het van belang dat de focus van deze studie ligt op veranderlijke factoren en actoren. Hoewel bijvoorbeeld ook een verdiept inzicht in de historische verhoudingen tussen Hutu's en Tutsi's van waarde kan zijn in het verkrijgen van begrip over de geweldsescalatie, zijn deze historisch bepaalde factoren en structurele problemen in de huidige situatie niet waar de focus van preventie moet liggen.

De vergelijkende methode in deze analyse zal geoperationaliseerd worden middels onderzoek naar primaire en secundaire bronnen. Aan de hand van literatuuronderzoek kunnen de beschreven ondervindingen dienen als bron voor de analyse van de escalatieperiode. Primaire bronnen zullen deze bevindingen aanvullen en ook op basis daarvan zal een weging gemaakt worden welke factoren en actoren bepalend waren. Volgens de drie hierboven genoemde onderzoeksvelden, die de basis vormen van dit onderzoek, zal deze scriptie opgedeeld worden in drie hoofdstukken waarin telkens één veld en actor nader wordt belicht, geanalyseerd en onderlinge vergelijking wordt gemaakt tussen de twee landen. Tot slot volgt een conclusie waar de uitkomsten van de vergelijkingen uit de verschillende hoofdstukken geanalyseerd worden en een terugkoppeling gemaakt wordt naar de hier genoemde probleemstelling.

Hoofdstuk 1

De Regeringen

Rwanda

Op 6 april 1994 werd het vliegtuig van president Juvénal Habyarimana neergeschoten boven Kigali. In een periode waarin de verhouding tussen de Hutu-regering van Habyarimana en de Tutsi-rebellengroep, Rwanda Patriotic Front (RPF), al gespannen was, leidde deze gebeurtenis vrijwel direct tot een enorme geweldsuitbarsting.⁸ Beide partijen wezen elkaar aan als schuldige voor het neerhalen van Habyarimana's toestel. De Hutu's zagen het als een aanval op de bestaande regering en een poging tot het plegen van een coup d'état; de RPF beschuldigde de regeringsaanhangers het vliegtuig zelf te hebben neergehaald als voorwendsel om Tutsi's uit te moorden.⁹ In dit eerste hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de korte en lange termijn-oorzaken van het conflict in Rwanda, dat zich overigens niet beperkte tot de strijd tussen het regeringsleger en de rebellen, maar zich uitspreidde over de gehele bevolking. Die strijd leek wellicht vooral voort te komen uit etnische tegenstellingen, maar uit mijn analyse zal blijken dat op het statelijke en interstatelijke analyseniveau - van regering, rebellen en internationale gemeenschap – politieke overwegingen wellicht van groter belang waren.¹⁰

De etnische tegenstelling komt voornamelijk voort uit het koloniale tijdperk. De Belgische koloniale bestuurders benadrukten sektarisme en het onderscheid tussen Hutu's en Tutsi's. Waar deze scheidlijn voorheen vooral werd opgevat als een verschil in kasten en professionele oriëntatie, vatten de Belgen dit vooral op als een kwestie van etniciteit. Waar de Belgische koloniale overheid tijdens haar koloniale bewind de samenwerking zocht met de Tutsi-minderheid en leden van die minderheid ook bestuurlijke macht bezorgde, leidden de verkiezingen van 1962 tot een radicale ommekeer van de verhoudingen. Vanaf dat moment lag de bestuurlijke macht in handen van Hutu's. Op deze manier werd het etnische contrast ook zichtbaar in de politiek. Sindsdien wordt het land geteisterd door etnische conflicten, die dus deels terug te wijzen zijn op de politieke machtsstrijd.

⁸ Alan J. Kuperman, 'Explaining the ultimate escalation in Rwanda: How and why Tutsi Rebels Provoked a Retaliated Genocide', *Journal of Genocide Studies* (2004) 10.

⁹ René Lemarchand, 'The Rationality of Genocide', *A Journal of Opinion* 23 (1995) 2, 8-11, aldaar 10.

¹⁰ Zie voor onderbouwing van deze stelling: Lemarchand 1995, Kuperman 2003 en Ladnier 2011.

Zowel in Rwanda als in Burundi deed de machthebber er alles aan de eigen positie te behouden en waar mogelijk te versterken. In Rwanda stond de strijd tussen Habyarimana's regering en de Rwanda Patriotic Front (RPF) centraal. William Andrew Ladnier ziet in de regering van Habyarimana en haar beleid de doorslaggevende factor voor het etnische geweld en de daaropvolgende genocide.¹¹ Ladnier bouwt voort op Yahya Sadowski's thesis dat de meeste etnische conflicten het resultaat zijn van "modern hate" en het product van de twintigste eeuw zijn.¹² Zowel de eerste postkoloniale, door Hutu's geleide, regering van president Grégoire Kayibanda als de daaropvolgende regering van Habyarimana maakte een duidelijk onderscheid tussen Hutu's en Tutsi's. Dit droeg sterk bij aan de etnische polarisatie. Habyarimana leidde een meerderheidsregering en zijn grootse oppositie was de RPF. De tweespalt in de bevolking werd benadrukt door de Hutu's te verheerlijken en de Tutsi's systematisch te beschuldigen van al het onheil dat er in Rwanda heerste. Zo waren de Tutsi's aansprakelijk voor de heersende economische crisis, voor de geweldsincidenten tussen regering en oppositie en zouden zij bereid zijn de Hutu-bevolking grotendeels uit te roeien voor politieke macht. Bovendien werd de hele Tutsi-bevolking beschouwd als sympathisanten van de RPF. Naar aanleiding van die beschuldigingen schreef de UN Commission on Human Rights in een rapport van april 1993: "[S]uch outbreaks were planned and prepared with targets being identified in speeches by representatives of the authorities ... [and] persons perpetrating the massacres were under organised leadership".¹³ Deze observatie toont aan dat ook door de buitenwacht werd erkend dat de regering bewust bijdroeg aan de polarisatie en niet terugdeinsde voor geweld tegen Tutsi's.

Naast de geweldige intimidatie en het zwart maken van Tutsi's raakte Habyarimana de Tutsi-bevolking ook door zijn pertinente weigering Rwandese Tutsi-vluchtelingen naar hun vaderland terug te laten keren. Als reden werd gegeven dat Rwanda dit economisch en geografisch niet aan zou kunnen; feitelijk hoopte de regering dat de reductie van Tutsi's haar machtspositie zou versterken.¹⁴ Zij kwam daarin bedrogen uit. Door de verbanning van een groot gedeelte van de bevolking verloor de regering aan legitimiteit. Niet alleen voor de vluchtelingen die niet terug konden keren, maar ook voor de nog overgebleven Tutsi's. De achterblijvers hadden vurig gehoopt hun vrienden en familie op termijn weer terug te zien,

¹¹ William Andrew Ladnier, 'Domestic and Foreign Policy in Ethnic Conflict: True Reasons of the Rwandan and Burundian Genocides' (2011) *University of Tennessee Honors Thesis Projects*, 3.

¹² Sadowski, 'Ethnic Conflict', 13.

¹³ Rapport van Commission on Human Rights, Resolution 1993/71 Bijlage 1. (E/CN.4/1994/7/Add.1)

¹⁴ Catharine Newbury, 'Background to Genocide: Rwanda', *Journal of Opinion* 23 (1995) 2, 12-17, aldaar 13.

maar toen dit niet gebeurde, ontstond er steeds meer wrevel en ontevredenheid. Ook de vluchtelingen waren ontevreden en hun ontevredenheid resulteerde uiteindelijk in de oprichting van de RPF. Vanuit Uganda ondernam de RPF verschillende acties in Rwanda om de macht van het Hutu-regime aan het wankelen te brengen en de discriminatie van Tutsi's te beëindigen. Die acties begonnen op 1 oktober 1990 en waren het begin van de burgeroorlog - die vier jaar later zou overgaan in genocide. Het is derhalve zeer aannemelijk dat deze beslissing van de regering om de vluchtelingen te weigeren, grote gevolgen heeft gehad in de opbouw van de spanningen en de georganiseerde weerstand tegen de regering.

Het beleid van de regering had ook in een latere fase van het conflict consequenties op de interetnische spanningen. In augustus 1993 ondertekenden de RPF en de Rwandese regering op aandringen van de VN de zogeheten Arusha-Akkoorden. De burgeroorlog was daarmee beëindigd en de RPF zou na implementatie van de overeenkomst de grootste oppositiepartij worden. Volgens Lémarchand waren de concessies van de Rwandese regering die tot de overeenkomst geleid hadden, echter enkel een zet om de internationale gemeenschap gerust te stellen. Onder de Rwandese bevolking zorgden de concessies voor onrust. Men was bang voor de gevolgen van een machtsverschuiving, voor de opkomst van RPF, voor de demobilisatie van Hutu-soldaten en voor een mogelijke terugkeer van Tutsi-vluchtelingen.¹⁵ De regering was niet tevreden met de behaalde resultaten in de onderhandelingen en probeerde implementatie van de gemaakte afspraken tegen de houden.¹⁶ Dit gebeurde onder andere door willekeurige Tutsi-burgers gevangen te nemen of te vermoorden en daarmee te trachten de RPF dusdanig te provoceren dat zij op hun beurt gewelddadig zou reageren.¹⁷ Het interetnische geweld stopte inderdaad niet na de akkoorden en wederzijds beschuldigden beide partijen elkaar ervan de overeenkomst niet te respecteren. Deze bereidheid van de regering om massaal burgers te vermoorden ter provocatie geeft een indruk van de manier waarop de regering zich in dit conflict opstelde. Het politieke spel werd niet aan de onderhandelingstafel gespeeld, maar vond plaats in de openbaarheid en door middel van executies. Zo zegt Lemarchand: “[It is] the political manipulation that lies behind the systematic massacre of civilian population. Planned

¹⁵ Newbury, 'Background to Genocide: Rwanda', 15.

¹⁶ Kuperman, 'Explaining the ultimate escalation in Rwanda', 7.

¹⁷ Lemarchand, 'The Rationality of Genocide', 10.

annihilation , not sudden eruption of long-simmering hatreds, is the key to the tragedy of Rwanda".¹⁸

Burundi

Burundi kent veel overeenkomsten met Rwanda gelet op sociale, politieke en etnische structuren. Ook de bevolking van Burundi bestond uit Hutu's en Tutsi's. Een kenmerkend verschil was echter dat, anders dan in Rwanda, de Tutsi's de politieke macht behielden na de onafhankelijkheid van 1962. De monarchie bleef bestaan onder leiding van Tutsi-koning Mwambutsa en de regering bestond uit een samenstelling van Hutu's en Tutsi's waarin de Tutsi's de meeste belangrijke functies bekleedden. Toen in Rwanda net voor vertrek van de Belgen de Hutu's de politieke macht overnamen, streefden de Hutu-tegenstanders van de monarchie in Burundi ernaar hetzelfde te bereiken in hun land. Voor de Tutsi-elite waren de gebeurtenissen in Rwanda juist een bron van onrust en in deze kringen wilde men er alles aan doen soortgelijke ontwikkelingen te voorkomen.¹⁹

In 1965 en 1969 werden er pogingen gedaan door Hutu-tegenstanders van de regering met een militaire achtergrond een staatsgreep te plegen. Hoewel beide pogingen mislukten, gingen zij wel gepaard met geweld: honderden Tutsi's werden slachtoffer. De regering reageerde daarop door meer dan 150 Hutu-ambtenaren te arresteren en te executeren. In deze onrustige tweede helft van de jaren zestig viel ook de monarchie en riep Tutsi-president Michel Micombero de republiek uit. Daarmee werd de droom van de Hutu's geen werkelijkheid in Burundi; nagenoeg alle belangrijke overheidsfuncties werden bezet door Tutsi's.²⁰ In April 1972 leidde de opgelopen spanningen tussen Hutu's en Tutsi's tot een coup poging. Enkele duizenden Tutsi's werden vermoord, maar de staatsgreep mislukte. De regering reageerde hier drastisch op. Tussen 150.000 en 300.000 Hutu's werden vermoord in het tijdsbestek van vier maanden. Drie keer zo veel vluchtten naar het buitenland.²¹

Ook in het conflict in Burundi waren politiek en etniciteit nauw verweven: de strijd voltrok zich langs etnische scheidslijnen, maar met politieke macht op het spel. Anders dan in Rwanda, bestond er ook binnen de Tutsi-gemeenschap van Burundi grote rivaliteit; tussen de Hima en de Banyarugugu. Het waren tegenstellingen die in 1971 tot geweld leken te gaan

¹⁸ Lemarchand, 'The Rationality of Genocide', 8.

¹⁹ René Lemarchand, 'The Burundi Killings', *Online Encyclopedia of Mass Violence* (2008) 3.

²⁰ Lemarchand 'The Burundi Killings', 3.

²¹ René Lemarchand en David Martin, 'Selective genocide in Burundi', *Minority Rights Group* 20 (1974) 6.

leiden, maar die door de opstand van Hutu's overbrugd werden: de strijd tegen de Hutu's verbroederde.²²

De polarisatie tussen beide groepen kwam op een andere manier tot stand dan in Rwanda. Aangezien de regering in Burundi geleid werd door een etnische minderheid speelde bewuste polarisatie van de bevolking de regering minder in de kaart. Toch groeide de bevolking steeds verder uit elkaar. Dit lag voornamelijk aan het economische beleid van de regering. Veel ambtenaren waren afkomstig uit de zuidelijke provincie Bururi waar Tutsi's de overgrote meerderheid vormden. Deze provincie ontving buitenproportioneel veel politieke en economische voordelen en de bevolking uit de provincie had voorrang bij educatie, infrastructuur en gezondheidszorg.²³ Volgens Ngaruko en Nkurunziza heeft dit regionalisme het etnische conflict onderstreept. De sociale achterstelling en politieke ondervertegenwoordiging van andere provincies heeft voor grote ontevredenheid bij de bevolking uit die andere regio's geleid.²⁴

In de literatuur wordt vaak gewezen op twee factoren die de daadwerkelijke aanleiding zouden hebben gevormd voor het geweld in Burundi: enerzijds het beleid van Micombero en met name zijn aanstellingsbeleid dat Tutsi's uit Bururi bevoordeelde²⁵; anderzijds het onbesuisde optreden van Hutu-extremisten. Toch toont de buitengewoon harde reactie van de regering op het Hutu-geweld rond de verschillende coup pogingen dat de regering deze gebeurtenissen ook aangreep om de Hutu-gemeenschap in haar totaliteit te intimideren en zelfs te decimeren.²⁶ Kijkend naar de identiteit van de slachtoffers wordt duidelijk dat Micombero meer dan alleen vergelding zocht. Het overgrote gedeelte van de betrokken Hutu's was overheidsfunctionaris, ambtenaar, leraar, student of op een andere manier intellectueel werk- of leerzaam. Micombero's optreden was zodoende meer dan alleen vergelding en een reactie op de opstand. Het was intimidatie en preventie voor herhaling door middel van de uitroeiing van een gehele potentiële toekomstige oppositionele groep.

Concluderend; zowel in Burundi als in Rwanda speelden de spanningen tussen Hutu's en Tutsi's de centrale rol in de escalatie van geweld. Deze spanningen kwamen voort uit de onevenwichtige verdeling van politieke macht onder de beide groepen. De radicale houding

²² René Lemarchand, *Etnocide as Discours and Practice* (Cambridge 1994) 80-81.

²³ Floribert Ngaruko en Janvier D. Nkurunziza, 'Civil War and Its Duration in Burundi', *Understanding Civil War* 33 (2002) 42.

²⁴ Ngaruko, 'Civil War and Its Duration in Burundi', 42-43.

²⁵ Lemarchand, *Etnocide as Discours and Practice*, 79.

²⁶ Lemarchand, 'Selective genocide in Burundi', 13.

van beide regeringen werd enerzijds ingegeven door een drang naar politieke macht die immers de garantie bood voor welvaart, educatie, gezondheid en andere privileges. Anderzijds was er het geloof dat de deling van politieke macht tot het verlies van alle macht kon leiden. In Rwanda werd al voor de escalatie etnische polarisatie in de hand gewerkt en deed de regering er veel aan om de (Tutsi-)oppositie te verzwakken. Die polarisatie leidde er in 1994 toe dat niet alleen de regering, maar het gros van het volk het tegen elkaar opnam. In Burundi nam de regering minder initiatief om de polarisatie te versterken, het was immers een minderheidsregering. Micombero achtte het gevaar dat de oppositie aan macht zou winnen naar aanleiding van de opstand echter zo groot, dat besloten werd elke vorm van potentiële georganiseerde tegenstand vanuit de Hutu's onmogelijk te maken. Daarmee speelde de regering ook in dit land een belangrijke rol de aanloop naar de genocides.

Hoofdstuk 2

Rebellen en Regeringsmilities

Rwanda

George H. Stanton, professor in Genocide Studies en directeur van Genocide Watch, schrijft in *The Eight Stages of Genocide*: “Genocide is a process that develops in eight stages that are predictable but not inexorable. [...] The proces is not linear. Logically, later stages must be preceeded by earlier stages. But all stages continue to operate throughout the process.”²⁷

De verschillende fases zijn; classificatie, symbolisatie, dehumanisatie, organisatie, polarisatie, voorbereiding, uitroeiing/vernietiging en als laatste ontkenning. Zowel in Rwanda als in Burundi bestond classificatie al eeuwenlang en werd dit benadrukt ten tijde van de Belgische heerschappij. Symbolisatie bestond doordat bepaalde uiterlijke kenmerken als typisch Hutu of Tutsi werden beschouwd en door de opname van de etniciteit in het paspoort. Ook van dehumanisatie was sprake; Tutsi-rebellen noemden zichzelf de *Inyenzi*, wat zoveel betekent als ‘kakerlak’. Deze vergelijking gebruikten zij om hun onoverwinnelijkheid en doorzettingsvermogen te benadrukken. De regering nam deze benaming over, maar benadrukte de negatieve aspecten van de kakkerlak, zoals het feit dat het ongedierte is en ongewenst en het beste doodgetrapt kan worden.²⁸ De eerste drie stappen hebben meer te maken met maatschappelijke dynamische processen, met de Belgische kolonialisten en de houding van de regering. Daadwerkelijke escalatie vindt pas bij stap zeven plaats, maar al bij stap vier is er sprake van organisatie. De oprichting van (gewelddadige) organisaties, door regering, rebellen of beide, is nodig om de laatste fase te kunnen uitvoeren. Stantons theorie biedt een kader aan de hand waarvan gekeken kan worden welke rol de rebellen en de regeringsmilities speelden in de directe aanloop naar de escalatie. Hoewel in het eerste hoofdstuk geconcludeerd is dat het verlangen naar politieke macht de onderlinge spanningen veroorzaakte die tot de geweldsuitbarstingen leidden, speelden de uitvoerende en coördinerende groepen binnen de samenleving een belangrijke rol: in dit hoofdstuk staan die groepen centraal.

²⁷ George H. Stanton, ‘The Eights Stages of Genocide: How Governments Can Tell When Genocide Is Coming and What They Can Do To Stop It’, *Woodrow Wilson Center Press*, 1.

²⁸ Helen M. Hintjens, ‘Explaining the 1994 Genocide in Rwanda’, *The Journal of Modern African Studies* 37 (1999) 2, 241-286, aldaar 261.

Er waren verschillende rebellen, paramilitaire en regeringsmilities actief ten tijde van de etnische onlusten in beide landen. De focus ligt hier op de grootste en belangrijkste. In Rwanda waren dit de al eerdergenoemde rebellengroep Rwanda Patriotic Front (RPF) en de paramilitaire militie van de regering, Interahamwe. In Burundi was de Jeunesse Révolutionnaire Rwagasore (JRR) de belangrijkste regeringsmilitie. De belangrijkste rebellengroep is hier moeilijker te benoemen. De coördinatie van de gepoogde staatsgreep van 1972 werd waarschijnlijk uitgevoerd door een samenstelling van enkele Hutu-intellectuelen, een groep Mulelisten (rebellen en vluchtelingen uit Zaire, huidige DRC) en een deel van de Hutu-elite uit Bujumbura.

De machtsovername door de Hutu's van 1962 in Rwanda en de ruim 10.000 Tutsi's die daarvan het slachtoffer werden, had ten gevolge dat tussen de 40 en 70 procent van de Tutsi-bevolking het land ontvluchtte. Toen in 1972 Habyarimana de nieuwe president werd en zichzelf en de Hutu's rijkelijk bedeede met nieuwgewonnen privileges, zorgde dit voor een nieuwe golf aan Tutsi-vluchtelingen. Zoals gezegd, werd vluchtelingen het recht om terug te keren naar hun thuisland ontzegd. De vluchtelingen zagen niet alleen hun rechten afnemen in Rwanda, maar ook in de gastlanden; voornamelijk in Uganda, Burundi en Zaire, werden hun vrijheden beperkt. Het recht tot het oprichten van politieke organisaties werd hen bijvoorbeeld ontzegd. Dit was echter een voorwaarde om samen te kunnen optreden tegen Habyarimana's besluit hun terugkeer te weigeren. Dit verbod zorgde ervoor dat Tutsi-vluchtelingen zich op een andere manier gingen organiseren. Er ontstonden, voornamelijk in Uganda, verschillende ondergrondse burger- en militaire organisaties. In 1987 ontstond de Rwandan Patriotic Front door een samenvoeging van drie verschillende groeperingen. Hun doelstelling was duidelijk: "...democracy, national unity, and the right of return for refugees, while nepotism and corruption would be replaced with the rule of law and due process".²⁹ De RPF zou ervoor zorgen dat de gevluchte Tutsi's terug konden keren naar Rwanda en daarmee zou een eind gemaakt worden aan Habyarimana's discriminerende beleid.

Kort na de oprichting van de RPF kwamen deze doelen al een stuk dichterbij. Habyarimana anticipeerde dat in het geval politieke vluchtelingen de kans zouden krijgen terug te keren, velen dit niet zouden doen door de lange duur van hun verblijf in voornamelijk Uganda en de verloren band met het thuisland. Het vluchtelingenbeleid werd

²⁹ Cyrus Reed, 'Exile, Reform and the Rise of the Rwandan Patriotic Front', *The Journal of Modern African Studies* 34 (1996) 3, 479-501, aldaar 486.

daarom versoepeld en de terugkeer van (een beperkte groep) vluchtelingen mogelijk gemaakt. Bovendien werden enige lokale politieke activiteiten toegestaan. Deze politieke liberalisatie gebeurde waarschijnlijk om groter protest tegen te gaan.³⁰ De RPF reageerde hierop echter door middel van een invasie vanuit Uganda in oktober 1990. Hiermee liet de RPF haar militaire kracht zien en zette de organisatie zich politiek op de kaart. Deze eerste actie was het begin van een reeks aanvallen van de RPF en (re-)acties van Habyarimana die tot 1994 zouden voortduren. De opstelling van de RPF en haar reactie op de voorzichtige politieke liberalisatie in Rwanda geeft wel aan dat ook de rebellen niet echt bereid waren tot compromissen. Vooral met Habyarimana als regeringsleider kon de RPF niet akkoord gaan. Dit zorgde er mede voor dat de regering haar politiek weer aanscherpte en de te behalen doelen van de RPF verder uit het zicht verdwenen. Filip Reyntjens verklaart de opstelling van de RPF door Prunier aan te halen:

“The possibility of democratic progress threatened to rid the RPF of a solid combat argument, that is the fight against a monolithic dictatorship. As for the repatriation process, it threatened to break the most powerful psychological support of its action, i.e. the fear of external exile”.³¹

Reyntjens stelt dus dat de RPF de keuze maakte de confrontatie te blijven zoeken, omdat alleen zo de regering ten val zou kunnen worden gebracht en de macht zou kunnen worden overgenomen. De door haar georganiseerde inval zorgde er echter voor dat de gehele Rwandese Tutsi-bevolking gevaar liep. De vraag of de RPF zich hiervan bewust was, is belangrijk. Reyntjens stelt dat de RPF inderdaad volledig de consequenties inzag, maar deze voor lief nam: in een conflictsituatie, zoals deze bestond in Rwanda, was verlies van mensenlevens nou eenmaal te verwachten.³² Kuperman concludeert ook in zijn onderzoek naar de gewelddadige en op confrontatie gerichte tactiek van de RPF dat: “...[T]he rebels expected their challenge to provoke genocidal retaliation but viewed this as an acceptable cost of achieving their goals of attaining power in Rwanda.”³³

³⁰ Reed, ‘Exile, Reform and the Rise of the Rwandan Patriotic Front’, 487.

³¹ Prunier geciteerd in: Reyntjens, ‘Rwanda: Genocide and Beyond’, 247.

³² Reyntjens, ‘Rwanda: Genocide and Beyond’ 245-246.

³³ Kuperman, ‘Explaining the ultimate escalation in Rwanda’, 2.

Binnen drie dagen na de inval werden tussen 8.000 en 13.000 Tutsi's aangehouden en gevangengenomen. De RPF liet zich hierdoor niet stoppen en ging door met provocatieve en gewelddadige acties die telkens weer wraakacties vanuit de regering en duizenden (burger) slachtoffers ten gevolge hadden.³⁴ Volgens Kuperman rekende de RPF niet slechts op gewelddadige reacties, maar blokkeerden zij structureel de pogingen van de regering om het conflict met diplomatieke middelen op te lossen.³⁵ Inderdaad lijkt het erop dat de RPF een dubbele agenda had, met naast officiële doelstellingen (de terugkeer van vluchtelingen en nationale eenheid) ook een ander doel (de volledige machtsovername van Rwanda door middel van gewelddadige invasies). Dit laatste doel zorgde er volgens Kuperman voor dat er niet veel terecht kwam van de vredesonderhandelingen en de politieke liberalisatie die de regering was gestart. Uit de analyse van de gebeurtenissen blijkt ook dat de RPF steeds de eerste stap zette: de regering reageerde wel gewelddadig, maar de eerste actie kwam steeds van de rebellen.³⁶ Hier moet wel weer worden gewezen op de provocaties en polarisatie die door de regering op touw waren gezet en die in hoofdstuk 1 reeds aan bod zijn gekomen.

Habyarimana bereidde zichzelf en zijn land voor op alle mogelijke consequenties die de invloed en invasies van de RPF zou kunnen hebben. Er waren vier organisaties ter verdediging van zijn status quo opgericht: (a) De "Akuzu", de persoonlijke entourage van Habyrimana zelf, waaronder zijn vrouw en schoonbroers, (b) de plattelandsorganisaties die geleid werden door lokale Hutu-eliten, (c) de militias, zoals de Interahamwe en (d) de Presidentiele Garde.³⁷ De Interahamwe geldt als voornaamste dadersgroep in de genocide van 1994. Zij ontstond in 1991 als een jongerenorganisatie en was officieel onafhankelijk van de regering. Interahamwe betekent; "zij die samen werken" of "zij die samen vechten". (Het woord "werken" werd gedurende de genocide, ook via de radio, als synoniem gebruikt voor het vermoorden van Tutsi's.) De Interahamwe werd getraind door militairen en hierin ging veel aandacht uit naar het snel en efficiënt vermoorden van de tegenstander.³⁸ In de aanloop naar de genocide vonden er regelmatig rellen en aanslagen plaats waarbij veel

³⁴ Ibidem, 10.

³⁵ Reyntjens, 'Rwanda: Genocide and Beyond', 204.

³⁶ Kuperman, 'Explaining the ultimate escalation in Rwanda', 19.

³⁷ Lemarchand, 'The Rationality of Genocide', 10.

³⁸ Linda Melvern, *Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide* (New York 2004) 24.

burgerslachtoffers vielen. De Interahamwe was vaak betrokken bij deze gewelddadige gebeurtenissen. Zo stelt ook Romeo Dallaire: "We had found them comical at first, because they looked and acted like clowns, but we learned that wherever they showed up, violence and mayhem were never far behind."³⁹

Hoewel deze militie voornamelijk uit jongeren bestond en ongeorganiseerd overkwam, zoals Dallaire benadrukt, doet de interne structuur vermoeden dat er duidelijke volwassen 'missies' bestonden voor de Interahamwe. De internationale gemeenschap oefende druk uit op Habyarimana om politieke liberalisatie en democratisering door te voeren en er werden wel concessies gedaan aan de RPF, maar Habyarimana wenste niet daadwerkelijk zijn politieke macht af te staan en steunde derhalve de Interahamwe. De regering liet leden van deze groep straffeloos optreden tegen Tuts'is en andere politieke tegenstanders.⁴⁰ Was de Interahamwe zich er bewust van dat hun daden gewelddadige reacties teweeg zouden brengen? Naar alle waarschijnlijkheid wel. Tussen 1991 en het begin van 1994 namen de gewelddadige incidenten waarin de Interhamwe betrokken was sterk toe. Voor de RPF betekende dit dat Habyarimana niet te vertrouwen was. Hoewel volgens zowel Kuperman als Reyntjens de onrealistisch hoge eisen van de RPF een belangrijke rol speelden in de uiteindelijke escalatie van de situatie,⁴¹ kunnen de provocaties en de polarisatiepolitiek van de regering, alsmede de steun van de regering voor de Interhamwe evenzeer gezien worden als belangrijke redenen voor de toename van het geweld.

Burundi

Anders dan in Rwanda waren de rebellen in Burundi in de aanloop naar de genocide niet goed georganiseerd. De opstandelingen bestonden uit monarchisten en aanhangers van oud-koning Ntare, maar ook uit Hutu-overheidsfunctionarissen en rebellen die trouw waren aan de Congolese rebel Piere Mulele, genaamd Mulelisten. Volgens Lemarchand is het onmogelijk te achterhalen wie de opstand van 1972 leidde. Hoogstwaarschijnlijk werkten bovengenoemde groepen naast en met elkaar met

³⁹ Romeo Dallaire, *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (New York 2004) 129.

⁴⁰ Alison Desforges, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda* (Human Rights Watch 1999) 4.

⁴¹ Reyntjens, 'Rwanda: Genocide and Beyond' en Kuperman, 'Explaining the ultimate escalation in Rwanda'.

daarbij een belangrijke rol voor een drietal Hutu-intellectuelen van de Universiteit van Burundi.⁴²

Er was geen vierjarige burgeroorlog die aan de genocide voorafging, zoals in Rwanda. De opstand van 29 april 1972 kwam enigszins als een verrassing in een fase waarin vooral spanningen tussen Tutsi's onderling voorkwamen. Zo'n 10.000 Hutu-rebellen vielen die dag drie verschillende zuidelijke provincies aan. Voordat de regering reageerde, had deze aanval tenminste 2.000 mensenlevens gekost, van voornamelijk Tutsi's en gematigde Hutu's. Na de aanval op provinciale gezaghebbers riepen de rebellen de "Peoples Republic" uit onder Hutu-leiderschap. Zij hielden een week stand voordat hun project hardhandig door legerstroepen neergeslagen werd. Een ruwe schatting is dat 150.000 tot 300.000 burgers, voornamelijk Hutu's, de dood vonden.⁴³

De doelen en de intenties van de rebellen waren vergelijkbaar met die van de Rwandese rebellen. De weg naar de opstand verliep echter anders. Er was geen sprake van het saboteren van vredesonderhandelingen of het stellen van te hoge eisen en het niet maken van concessies. In Rwanda kon de regering enige politieke macht beloven aan de RPF, omdat de regering voortkwam uit de etnisch meerderheid. In Burundi vonden er geen onderhandelingen plaats tussen Micombero en Hutu-rebellen. Wat de Hutu's zagen gebeuren was dat hun invloed in de regering steeds verder achteruitging. Zo verving Micombero steeds meer Hutu-ministers door Tutsi's. Voornamelijk toen ook het gros van de Hutu-militairen werd ontslagen en vervangen door Tutsi-landgenoten, was dit een teken voor de Hutu's om zich te verzetten.⁴⁴ De rebellen wilden de minderheidsregering doen vallen. Indien de meerderheid van de Hutu's zich tegen de regering zou keren, zou dit snel het einde van Micombero's presidentschap betekenen. Ook in Burundi ging men ervan uit dat gedeelde politieke macht door middel van onderhandelingen niets teweeg zou brengen en de situatie van de Hutu-bevolking hierdoor niet zou verbeteren.⁴⁵

Anders dan in Rwanda, maakten de rebellen in Burundi zich niet schuldig aan vele reeksen acties. Er was slechts een opstand, op 29 april, en vrijwel onmiddellijk nam de vergelding van de regering al genocidale proporties aan. De vergeldingsacties

⁴² Lemarchand, *Etnocide as Discours and Practice*, 93.

⁴³ Ibidem, 15.

⁴⁴ Lemarchand, *Etnocide as Discours and Practice*, 92.

⁴⁵ Ibidem, 97.

gingen door tot uiteindelijk, in augustus, zo goed als elke Hutu-intellectueel dood of opgesloten was.⁴⁶ Wat wel weer vergelijkbaar was met het geweld in Rwanda is de rol van jongerenmilities. In Burundi werd het meeste geweld gepleegd door het regeringsleger en de Jeunesse Révolutionnaire Rwagasore (JRR). Deze jongerenbeweging was ontstaan in 1967 en gold als een gewapende formatie van de regeringspartij van Micombero. Officieel had deze organisatie de taak om grens- en paspoortcontroles uit te voeren. Feitelijk functioneerde de JRR echter als “soldiers of the party.”⁴⁷ In de uitvoering van de genocide tussen april en augustus 1972 is dan ook een grote rol weggelegd voor de JRR; zij arresteerden en vermoorden duizenden (onschuldige) Hutu's, ook zonder directe orders van de regering en dat zorgde ook binnen de regering voor onrust.⁴⁸ In de aanloop naar deze geweldsuitbarsting is de rol van de JRR echter minder uitgesproken dan die van de Interahamwe in Rwanda.⁴⁹ Er is ook geen aanduiding dat Micombero de JRR inzette om reacties van rebellen uit te lokken om zijn eigen acties te legitimeren.

Uit deze vergelijking van de rol van rebellen en milities in de geweldsescalatie zijn twee conclusies te trekken. Ten eerste, terugkomend op de theorie van Stanton, blijkt inderdaad dat de organisatie van, voornamelijk milities gebonden aan de regering, van grote invloed is op de daadwerkelijke uitvoering van de genocidale acties. Hoewel ook een regeringsleger een genocide kan volbrengen, blijkt uit beide gevallen dat de rol van de paramilitaire milities en jeugdgroeperingen hierin groter is. Deze milities zijn semi-officieel en kunnen vaak tamelijk straffeloos optreden, zonder dat de regering met hun daden onmiddellijk in verband wordt gebracht. De milities waren betrokken bij de provocatie van de tegenstander, bij de vergelding op gewelddadige acties van de rebellen en, later, bij de genocides. Ten tweede, de rol van de rebellengroepen in Rwanda en Burundi was enorm verschillend. Dit onderscheid laat zien dat een etnisch-politiek conflict kan escaleren en voortduren mét en zonder een georganiseerde regeringstegenstander. In Burundi was de tegenstand immers al na een week uitgeschakeld, bleef het geweld echter drie maanden voortduren.

⁴⁶ Ibidem, 96.

⁴⁷ Adian Russel, 'Rebel and Rule in Burundi', *International Journal of African Historical Studies* 48 (2015) 1, 73-97, aldaar 89.

⁴⁸ René Lemarchand, *Burundi and Rwanda* (Santa Barbara 1970) 457.

⁴⁹ Lemarchand 'The Burundi Killings' 5.

Hoofdstuk 3

De VN en de Internationale Gemeenschap

Rwanda

Met betrekking tot de genocide in Rwanda besteedt de literatuur veel aandacht aan de reactie van VN in de eerste weken ná 6 april 1994 en aan de vraag waarom er geen gehoor geboden werd aan de veelvuldige oproepen ter versterking van de reeds aanwezige vredesmissie (United Nations Assistens Mission for Rwanda, UNAMIR).⁵⁰ De focus van dit hoofdstuk ligt echter op een eerdere fase in het conflict; de opstelling van de internationale gemeenschap in de periode kort voor de geweldsescalatie. Twee fases worden hier onderscheiden. In eerste plaats de onderhandelingsfase van de Arusha Akkoorden die de driejarige burgeroorlog zou beëindigen en in tweede plaats de implementatiefase van deze overeenkomst.

Zoals hierboven beschreven speelde zowel de regering, de Interahamwe en de RPF een rol in de vredesonderhandelingen en in het tegenwerken van de implementatie. Volgens Lindsay Scorgie had ook de internationale gemeenschap in deze eerste fase in twee opzichten anders kunnen handelen waardoor er wellicht een stabielere situatie gecreëerd had kunnen worden. De regering speelde een 'two-level-game'⁵¹, hetgeen de onderhandelingen compliceerde. De regering onderhandelde niet alleen met de oppositie, maar ook op een ander schaakbord met andere partijen die deel uitmaakten van de regering, zoals de extremistische Coalition for the Defence of the Republic (CDR). Michael Watkins en Susan Rosegrant, onderhandelingsexperten, beschrijven dit laatste als een institutionele barrière. Zo stellen zij: "Internal politics and organizational dynamics within institutions [...] complicated negotiations between them."⁵² Dat wil zeggen dat de regering geen duidelijke koers kon varen door interne onenigheid. De RPF stond organisatorisch veel sterker door duidelijke gemeenschappelijke doelen. De CDR en andere minder gematigde Hutu-partijen zagen de onderhandelingen dan ook als een 'win-loose' situatie ten gunste van de RPF die niet of nauwelijks concessies deden, waar Habyarimana in hun ogen veel inleverde om tot een overeenkomst te komen.

⁵⁰ Dallaire, *Shake Hands with the Devil*.

⁵¹ Lindsay Scorgie, 'Rwanda's Arusha Accords: A Missed Opportunity', *Undecurrent 1* (2004) 1, 67-76, aldaar 67.

⁵² Michael Watkins en Susan Rosegrant (2001) in Scorgie, 'Rwanda's Arusha Accords', 69.

De internationale gemeenschap had kunnen beslissen om de onderhandelingen niet alleen tussen de MDRN en de RPF, maar ook andere meer extremistische, regeringspartijen deel te laten nemen.⁵³ Het is niet duidelijk welke uitwerking dit precies zou hebben gehad, wel is duidelijk dat door de uitsluiting van andere partijen, deze zich na de overeenkomst tegen het akkoord verzetten en er alles aan deden implementatie te voorkomen. Dit maakte het wederom voor de VN lastiger dit doel te bereiken. Daarnaast, zo stelt assistent van Dallaire, majoor Brent Beardsley: “When UNAMIR went for the tactical mission in August 1993, we only new of two parties that signed the agreements [...] but in November we realized there was a third force on the side of the Rwandan government which planned to derail the Arusha Peace accord.”⁵⁴

Niet alleen werden de andere partijen dus uitgesloten van de onderhandelingen, hun existentie werd genegeerd. Hiermee maakte de VN het zichzelf van begin af aan lastig, het toch al instabiele, akkoord in stand te houden. Bovendien leek het voor de CDR erop dat de VN meer oor had voor de eisen van de RPF dan voor de eisen van andere partijen. De meeste betrokken landen, waaronder Tanzania, Frankrijk, Groot-Brittannië en de VS, pleitten namelijk voor deelname van de CDR in de onderhandelingen. De RPF weigerde dit en de onderhandelingen werden doorgevoerd met slechts de twee partijen.⁵⁵

Een andere manier om van de ‘win-loose’ situatie een ‘win-win’ te maken, zou zijn geweest ervoor te zorgen dat ook de RPF concessies zou doen in de onderhandelingen. Paul Kagame, leider van de RPF en huidig president van Rwanda, bleef echter vasthouden aan zijn harde eisen en gaf niet toe. Het lukte de VN niet om hier verandering in te brengen. Het resultaat was dat de akkoorden wel gesloten werden, maar scepticisme over de haalbaarheid van de implementatie alomtegenwoordig was. Voor de VN was het belangrijk dat er tot een akkoord gekomen werd. Het was een signaal naar de internationale gemeenschap dat er resultaten geboekt werden. Nu kwam echter de moeilijke opgave van de implementatie en de waarborging van de vrede.

Het feit dat er überhaupt een overeenkomst was bereikt, lag grotendeels aan de verwachting dat de VN de naleving ervan zou waarborgen. Zo stelt Ami Ramadhan Mpungwe:

⁵³ Scorgie, ‘Rwanda’s Arusha Accords’, 72.

⁵⁴ African New Service (2004) in in Scorgie, ‘Rwanda’s Arusha Accords’, 72.t

⁵⁵ Fred Grünfeld en Anke Huijboom, *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda* (Leiden 2007) 36.

“Both the RPF and the [government of Rwanda] had perceived the negotiations in distributive terms and were still suspicious and distrustful of each other even after the signing. What made it possible for them to commit themselves to an agreement in the first place was the trust that the third parties had successfully built into the process; for the implementation phase to succeed, it was crucial that trust be maintained.”⁵⁶

Dat de VN vervolgens weinig deed om de overeenkomst te handhaven en de partners tot nakoming te dwingen, droeg ook bij aan de toename van het geweld. VN-troepen arriveerden weken later dan gepland, het aantal soldaten was veel kleiner dan aangekondigd en het mandaat was niet geschikt voor de missie.⁵⁷

Wellicht had de internationale gemeenschap haar doel al bereikt door tot een vredesovereenkomst te komen. De betrokken diplomaten noemden het: “[O]ne of the best deals negotiated in Africa”⁵⁸ en zo werd het ook uitgedragen. De terughoudende opstelling van de VN en het verloren gegaan vertrouwen dat deze derde partij de vrede zou kunnen bewaren, resulteerde er echter in dat polarisatie tussen regering en RPF groter was dan in de drie voorafgaande jaren van burgeroorlog.⁵⁹ Artikel 5 van de overeenkomst leest: “The Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front undertake to make every possible effort to ensure that the present Peace Agreement is respected and implemented.”⁶⁰ In de periode van augustus 1993 tot april 1994 vonden er echter steeds meer buitengerechterlijke executies en arrestaties plaats van Tutsi’s. Extremisten van beide partijen grepen bovendien elke kans aan de andere partij te beschuldigen van geweldspleging en provocatie. Ook hier had de VN met UNAMIR nog kunnen ingrijpen door te reageren op wat er gebeurde, in plaats van vast te houden aan een ongeschikt mandaat waarmee deze situatie niet te beheersen was. Zij werden op de hoogte gesteld van de geweldsplegingen en mensenrechtenschendingen door eigen rapporteurs, zoals Bacre Waly Ndiaye. Hij was Special Rapporteur for the Commission on Human Rights for Extrajudicial, Summary of Arbitrary Executions en observeerde al in april 1993 (tijdens de onderhandelingen) dat

⁵⁶ Mpungwe in Scorgie, ‘Rwanda’s Arusha Accords’, 73.

⁵⁷ Grünfeld, *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda*, 38.

⁵⁸ Linda Melvern, *A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda’s Genocide* (New York 2005) 52.

⁵⁹ Scorgie, ‘Rwanda’s Arusha Accords’, 74.

⁶⁰ Arusha Akkoorden, Artikel 5. <http://www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/agreements/pdf/rwan1.pdf> (21.03.2016)

etnische polarisatie en geweldsplegingen toenamen. Zo schreef hij dat: "[S]uch outbreaks were planned and prepared, with targets being identified in speeches and leaflets ...[and] the persons perpetrating the massacres were under organised leadership."⁶¹ De informatie was niet geheel nieuw voor de VN. Het rapport werd gepresenteerd op 11 april 1993, een week na de overeenkomst. Ondanks deze zorgwekkende berichten, negeerde de VN het rapport volledig, hoewel de inhoud ook sterke betrekking had op eerder gemaakte overeenkomsten. Zo schreef Ndiaye:"

"However, according to the information received, none of the concrete steps to avoid the recurrence of violations of the right to life in the country announced by the President and the Prime Minister in their joint declaration of 8 April 1993 had been put into practice."⁶²

Hieruit kan geconcludeerd worden dat het voor de VN duidelijk was dat de polarisatie toenam en dat de overeenkomst niet nageleefd werd. Het geweld bleef voortduren en het was duidelijk, dat beide partijen niet vreedzaam op de geplande verkiezingen zouden wachten. Het is de VN ook niet gelukt de Arusha Akkoorden in de praktijk te brengen en vrede te bewerkstelligen. Beide onderhandelingspartners verwachtten dat de UNAMIR een grote verantwoordelijk zou nemen bij de implementatie van de akkoorden, maar toen dat niet gebeurde, grepen beide partners weer naar de wapens.

Burundi

Naar de rol van de internationale gemeenschap in de totstandkoming, preventie en het ingrijpen in de genocide van 1972 is beduidend minder onderzoek gedaan. Het grootste verschil met de situatie in Rwanda twintig jaar later was dat er geen onderhandelingen plaatsvonden tussen rebellen en regering en er zodoende geen vredesakkoord was noch een vredesmissie van de VN. De aanwezigheid en de invloed van de internationale gemeenschap waren hierdoor volstrekt anders. In Burundi werd de situatie ook niet als burgeroorlog bestempeld en om die reden was de internationale gemeenschap ook veel minder betrokken. Hier zal vooral gekeken worden naar de betrokkenheid van buur- en bevriende

⁶¹ Melvern, *A People Betrayed*, 57.

⁶² Rapport van Commission on Human Rights, Resolution 1993/71, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/858/09/PDF/G9385809.pdf?OpenElement> (16.03.2015)

staten en zal kort worden stilgestaan bij de vraag in hoeverre de afwezigheid van een VN-vredesmissie tot een andere opstelling van de internationale gemeenschap bijdroeg.

Op internationaal gebied waren Zaire en Frankrijk de belangrijkste bondgenoten van Burundi. Zaire kende eveneens een door Tutsi's geleide minderheidsregering en deze steunde Micombero. Het feit dat ook Mulelisten aan het werk waren in Burundi, dezelfde rebellen die in 1964 ook voor een opstand in Zaire hadden gezorgd, maakte dat Burundi kon rekenen op (militaire) steun van haar buurland.⁶³ Zaires regering zag, net als Micombero, een kans om de (toekomstige) opstandelingen uit te schakelen. Tijdens en na de genocide droeg ook Frankrijk bij aan de bestendiging van Micombero's regering. Zo tekent Lemarchand op uit de mond van een waarnemer ter plekke: "French military assistants flew and are still flying the regime's helicopters. This airborne was crucial in routing out the rebels in the south. [...] Frenchmen were holding the helicopters steady while Burundi soldiers were machine-gunning Hutu rebels out of the side windows."⁶⁴ Deze houding kwam voort uit een combinatie van twee factoren. Ten eerste had Frankrijk baat bij de uitbreiding van de zogenaamde Afrique Francophone. Ten tweede had Frankrijk een voorkeur voor de samenwerking met Tutsi's omdat zij als intelligenter en als een betere "investering" gezien werden.⁶⁵ Frankrijk speelde derhalve een belangrijke rol in het interne conflict in Burundi. Toch dient de opstelling van de VS, de VN en de Organisation of African Unity (OAU) hier ook kort belicht te worden.

Voornamelijk de terughoudende reactie van de VS is een thema dat aandacht krijgt in de literatuur. Michael Brown et al. laten in hun rapport over de reactie van de VS zien dat het State Department al vroeg op de hoogte was van hetgeen zich afspeelde in Burundi. Zo stond er in een rapport: "We started getting disturbing reports that the government [...] was trying to punish the whole Hutu tribe. The repression was systematic."⁶⁶ Later verschenen er ook rapporten waarin over een genocide werd gesproken, zoals in een memorandum aan de inlichtingendienst: "There is no doubt the Government is engaged in selective genocide."⁶⁷ De reactie van de VS was uiterst terughoudend op deze berichten. De enige resolutie die geïntroduceerd werd in het Congress was een advies aan de VN en de OAU om verder

⁶³ Lemarchand, 'Selective genocide in Burundi', 20.

⁶⁴ Ibidem, 32.

⁶⁵ Ibidem, 20.

⁶⁶ Michael Brown, Gary Freeman en Kay Miller, 'No Samaritan: U.S. and Burundi', *Africa Report* 18 (1973) 4, 33-39, aldaar 33.

⁶⁷ Brown, 'No Samaritan', 33.

onderzoek te doen naar de situatie in Burundi. De VS wilde zich niet mengen in een Afrikaans conflict, omdat het negatieve reacties van andere Afrikaanse landen teweeg zou brengen en de verwachting zou scheppen dat ook in andere conflicten ingegrepen zou worden. Bovendien zorgde de Vietnamoorlog voor terughoudendheid in de buitenlandse politiek. Brown onderstreept echter dat de VS ook op economisch gebied geen enkele represaille doorvoerde om het regime van Micombero te straffen, hetgeen volgens Brown laat zien dat de houding van de VS voortkwam uit pure desinteresse voor wat er met de Hutu-bevolking gebeurde.⁶⁸ Lemarchand stelt daar tegenover dat economische sancties slechts op langere termijn consequenties zouden hebben gehad en deze Micombero zodoende niet gestopt zouden hebben.⁶⁹ Economische sancties waren echter wel de enige reactie die werd toegepast vanuit het westen, namelijk door België. Frankrijk verzekerde de regering van Burundi er echter van dat zij deze zouden compenseren. Daarmee werd ook deze minimale poging om de wreedheden in Burundi te verminderen te niet gedaan.

Volgens Lemarchand laat niet alleen de houding van de bovengenoemde staten de onverschilligheid van de internationale gemeenschap zien, maar met name het optreden van zowel VN als van de OAU. De VN stuurde in de loop van de genocide enkele waarnemers naar Burundi. Zij berichtten: “[A] foreign presence [...] would be likely to halt the massive killings”.⁷⁰ Secretaris-Generaal Kurt Waldheim uitte zich als reactie op dit bericht door zijn hoop uit te spreken dat vrede, harmonie en stabiliteit snel zouden terugkeren naar Burundi en dat de idealen van het Handvest van de VN zoals sociale vooruitgang en een betere levensstandaard snel bereikt zouden worden. Wat volgde was een missie bestaande uit vijf personen om aan deze doelen bij te dragen. Ook de OAU ondernam geen actie tegen Micombero. Integendeel, de organisatie uitte haar vertrouwen en solidariteit aan het secretariaat van de President en wees er bovendien op dat het conflict een nationale aangelegenheid was en daarmee buiten haar jurisdictie lag.⁷¹

Kortom: afgezien van de Franse steun en het Belgische economische embargo reageerde de internationale gemeenschap amper op wat er in Burundi gebeurde. Bovendien, zo laat Lemarchand zien, nam de geringe aandacht die aan het conflict geschonken werd in de beginfase snel nog verder af naarmate ook de media-aandacht

⁶⁸ Ibidem, 37.

⁶⁹ Lemarchand, ‘Selective genocide in Burundi’, 21-21.

⁷⁰ Ibidem, 21.

⁷¹ Lemarchand, *Forgotten genocides: Oblivion, Denial, and Memory*. (Philadelphia 2011) 39.

geringer werd.⁷² Dat was heel anders in de crisissituatie in Rwanda, toen de VN de beide partijen om de onderhandelingstafel bracht. Maar ook nu faalde de VN in de handhaving van de afspraken. De grotere mate van betrokkenheid bij Rwanda heeft dus niet tot voorkoming van een genocide of zelfs maar tot minder slachtoffers geleid.

⁷² Lemarchand, *Forgotten genocides*, 37.

Conclusie

De vergeleken genocides van Rwanda en Burundi kenden veel gelijkenissen, maar ook duidelijke verschillen. Politieke spanningen tussen de regering en de regeringstegenstanders vielen samen met het etnische conflict tussen Hutu's en Tutsi's. Staatsmacht stond op het spel en grote delen van de burgerbevolking werden slachtoffer van de gewelddadige methode waarop gepoogd werd deze macht te behouden (en/of te veroveren). In de daadwerkelijke escalatie van het etnische geweld in beide landen hebben verschillende factoren en actoren een rol gespeeld.

In Rwanda zetelde een regering die heel duidelijk aanstuurde op polarisatie van de samenleving en de Tutsi-minderheid op allerlei manieren isoleerde van de Hutu-meerderheid en uitsloot van regeringsbevoegdheid. In Burundi was de situatie anders. Daar zetelde een minderheidsregering van Tutsi's en zorgde het aanstellingsbeleid van Micombero voor argwaan en wrok bij de oppositie. In Rwanda was een groot deel van de bevolking betrokken bij de genocide. In Burundi was het vooral de regering die slachtoffers maakte.

Milities speelden een belangrijke rol in de geweldsescalatie. In beide landen kenden zij een grote mate van onafhankelijkheid en vrijheid in handelen, breidden zij zich snel uit en waren zij de voornaamste actor in de uitvoering van de moorden. In Rwanda werd de Interahamwe echter ook al vóór de escalatie ingezet om de polarisatie te bewerkstelligen en de RPF te provoceren en is daarmee ook een belangrijk onderdeel in de aanloop naar de escalatie. Het voornaamste verschil met de JRR is dan ook dat deze militie pas na 29 april een centrale rol ging spelen in het conflict. Ook op basis van de rebellengroepen is een duidelijk onderscheid te maken tussen 1994 en 1972. In Rwanda duurde het conflict tussen rebellen en regering voort, ook tijdens de genocide. In Burundi werden de opstandelingen vrijwel meteen uitgeschakeld. Opmerkelijk is dat de regering hier toch nog enkele maanden doorging met het vermoorden van Hutu's, waaruit blijkt dat een georganiseerde tegenstander geen vereiste is voor het voortduren van een genocide.

Het verschil van de internationale gemeenschap als actor is dat er in Rwanda wel sprake was van inmenging in zowel de aanloop naar als tijdens de genocide. In Burundi werd er in geen enkel stadium van het conflict gereageerd. De overeenkomst is echter dat, ondanks dit verschil, deze aanwezigheid geen remmende werking had op de

geweldsescalatie. De presentie van de VN in Rwanda had mogelijk zelfs een negatief effect door de nalatigheid in de implementatieperiode van de Arusha Akkoorden.

In deze studie zijn drie actoren in de geweldsescalatie vergeleken. De selectie van de actoren is gebeurd op grond van de invloed die zij hadden op de oorzaken van de escalatie en daarnaast zijn deze actoren beïnvloedbaar, anders dan bijvoorbeeld historisch-etnische verschillen. Het onderscheid tussen de rollen van de drie verschillende actoren biedt houvast voor toekomstig onderzoek naar gelijksoortige conflicten. De weging en de bepaling van de doorslaggevende factor van de escalaties is echter haast onmogelijk te bepalen door de interdependentie tussen de verschillende actoren, voornamelijk tussen regering en milities. De gehanteerde vergelijkende methode heeft zodoende wel een beeld geschetst van de invloeden van de verschillende elementen, de onderlinge samenhang laat het echter niet toe één factor volledig te isoleren. De rol van de regering en het verlangen naar totale macht was de grootste oorzaak van de politieke- en daarmee ook etnische – spanningen. De milities, als uitvoerende tak van de regering, bewerkstelligden echter de escalatie. De mate van organisatie van rebellen in Burundi laat zien dat deze factor niet als bepalend bestempeld kan worden. De internationale gemeenschap daarentegen had zowel tijdens de escalatie als daarna de mogelijkheid op basis van inlichtingen en macht om sterker in te grijpen.

Tijdens dit onderzoek is de situatie in huidig Burundi verslechterd. In het citaat, van december 2015 in de inleiding, pleit de VN voor meer onderzoek naar de situatie en de preventie van de uitbreiding van het conflict. Human Rights Watch presenteerde in februari 2016 een rapport. Hierin staat: "Government forces and the ruling party are treating suspected opponents with extreme cruelty and viciousness, which could further escalate the violence." Dit bericht laat veel overeenkomst zien met berichten die ook tijdens de geanalyseerde genocides voorkwamen. Om escalatie te voorkomen in huidig Burundi is het derhalve van belang dat er onderzoek volgt naar de polarisatie voortkomend uit het beleid van Pierre Nkurunziza, het gewelddadige optreden van regeringsmilities tegen regeringstegenstanders en naar de mogelijkheden van vergrootte presentie van de VN.

Bronvermelding

Arusha Akkoorden, Artikel 5.

<http://www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/agreements/pdf/rwan1.pdf> (21.03.2016)

Bhavnani, Ravi en Backer, David, *Localized Ethnic Conflict and Genocide - accounting for differences in Rwanda and Burundi Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*.

Brown, Michael, Freeman, Gary en Miller, Kay, 'No Samaritan: U.S. and Burundi', *Africa Report 18* (1973) 4, 33-39.

Dallaire, Romeo, *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (New York 2004).

Desforges, Alison, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda* (Human Rights Watch 1999).

Grünfeld, Fred en Huijboom, Anke, *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda* (Leiden 2007).

Hintjens, Helen M., 'Explaining the 1994 Genocide in Rwanda', *The Journal of Modern African Studies* 37 (1999) 2, 241-286.

<http://www.nytimes.com/2015/12/18/world/africa/burundi-violence.html> (05.01.2016)

Kuperman, Alan J., 'Explaining the ultimate escalation in Rwanda: How and why Tutsi Rebels Provoked a Retaliated Genocide', *Journal of Genocide Studies* (2004).

Ladnier, William Andrew, 'Domestic and Foreign Policy in Ethnic Conflict: True Reasons of the Rwandan and Burundian Genocides' (2011) *University of Tennessee Honors Thesis Projects*.

Lemarchand René, 'Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective', *The Journal of Modern African Studies* 32, (1994) 4, 581-604.

Lemarchand, René en Martin, David, 'Selective genocide in Burundi', *Minority Rights Group* 20 (1974).

Lemarchand, René, 'The Burundi Killings', *Online Encyclopedia of Mass Violence* (2008).

Lemarchand, René, 'The Rationality of Genocide', *A Journal of Opinion* 23 (1995) 2, 8-11.

Lemarchand, René, *Burundi and Rwanda* (Santa Barbara 1970).

Lemarchand, René, *Etnocide as Discours and Practice* (Cambridge 1994).

Lemarchand, René, *Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective*

Lemarchand, René, *Forgotten genocides: Oblivion, Denial, and Memory*. (Philadelphia 2011).
Melvern, Linda, *A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide* (New York 2005).

Melvorn, Linda, *Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide* (New York 2004).
New York times - U.N. Rights Council Presses for Inquiry in Burundi

Newbury, Catharine, 'Background to Genocide: Rwanda', *Journal of Opinion* 23 (1995) 2, 12-17.

Ngaruko, Floribert en Nkurunziza, Janvier D., 'Civil War and Its Duration in Burundi', *Understanding Civil War* 33 (2002).

Rapport van Commision on Human Rights, Resolution 1993/71 Bijlage 1.
(E/CN.4/1994/7/Add.1) (18.03.2016)

Rapport van Commision on Human Rights, Resolution 1993/71, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/858/09/PDF/G9385809.pdf?OpenElement> (16.03.2015)

Reed, Cyrus, 'Exile, Reform and the Rise of the Rwandan Patriotic Front', *The Journal of Modern African Studies* 34 (1996) 3, 479-501.

Russel, Adian, 'Rebel and Rule in Burundi', *International Journal of African Historical Studies* 48 (2015) 1, 73-97.

Scorgie, Lindsay, 'Rwanda's Arusha Accords: A Missed Opportunity', *Undecurrent* 1 (2004) 1, 67-76.

Stanton, George H., 'The Eight Stages of Genocide: How Governments Can Tell When Genocide Is Coming and What They Can Do To Stop It', *Woodrow Wilson Center Press*.

Tosh, John, *The Pursuit of History*, (Harlow 2010)

Uvin, Peter, 'Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence', *Comparative Politics* 31, (1999) 3, 253-271.